

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

У період відродження в Україні підприємницької діяльності, як необхідної умови зростання економіки, важливу роль відіграє розвиток підприємництва молоді студентського віку. Мотивація підприємницької діяльності студентства має особливості, пов'язані з окремими властивостями цієї соціально-психологічної та вікової категорії. Студентство найбільше відкрите до розвитку поведінкових компетенцій, необхідних для підприємництва.

Аналіз змісту поняття «підприємництво» засвідчив відсутність його загальноприйнятого визначення. Сутність підходів до розуміння підприємництва полягає в трактуванні його як діяльності особистості і як типу її поведінки. У рамках діяльнісного підходу підприємницька діяльність має певну психологічну структуру, що становить систему потреб, мотивів, цілей, предметів, процесу, дій, засобів досягнення цілей, результатів. Поведінковий підхід розкриває підприємництво як одне з поведінкових формоутворень – підприємницьку поведінку, що має певні складники.

Мотивація підприємницької діяльності включає сукупність мотивів, що її спонукають, та характерологічні особливості особистості підприємця, спричинені характером підприємницької діяльності. Виходячи з цього, для визначення психологічних особливостей мотивації підприємницької діяльності в студентському віці постає потреба у вимірюванні ступенів вираженості в особистості студента мотивів підприємницької діяльності та здібностей і характеристик, притаманних підприємцям. При цьому доцільним видається використання методик, спрямованих на дослідження здібностей і характеристик особистості, її мотиваційно-ціннісних орієнтацій, соціально-психологічних установок. У дослідженні описано методики К. Фоменко «Мотиваційно-ціннісні орієнтації на підприємницьку діяльність» та «Діагностика губристичної мотивації», методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса, діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційній сфері О. Потьомкіної, методики «Якорі кар'єри» Е. Шейна та «МАС» М. Кубишкіної.

Ключові слова: мотивація, підприємництво, молодь, студентство, мотив, мотивація підприємницької діяльності.

Постановка проблеми. У психологічній науці досить уваги приділяється вивченню проблем мотиваційної сфери та закономірностей її формування в студентському віці. Наукові роботи, присвячені дослідженню проблеми мотивації підприємницької діяльності, розкривають її зміст, сутність, значення та чинники розвитку стосовно особистостей дорослого віку як на етапі приходу до підприємництва, так і на етапі стабілізації діяльності. Дослідження, присвячені вивченню психологічних особливостей мотивації підприємницької діяльності особистостей студентського віку, виокремити складно. Це обмежує розвиток підприємництва серед студентської молоді як однієї з найважливіших умов зростання економіки країни.

Мета статті – проаналізувати наукові теорії й підходи до вивчення психологічних ознак мотивації підприємницької діяльності та визначити діагностичний комплекс методик щодо дослідження мотивації підприємницької діяльності молоді студентського віку.

Виклад основного матеріалу. За часів незалежності України на її території інтенсивно прохо-

дять процеси відродження підприємницької діяльності як невід'ємного елемента сучасної системи господарювання, необхідної умови зростання економіки. Традиційно вважається, що основна функція підприємництва – загальноекономічна. Разом із тим підприємницька діяльність тісно пов'язана з усіма сферами життєдіяльності суспільства, торкається культури, ідеології, світоглядних позицій, цінностей та психології людей. Значну вагу в розвитку підприємництва має вивчення його психологічних особливостей, зокрема вивчення мотивації підприємницької діяльності, оскільки мотивація є «точкою відліку» для початку економічної активності особистості.

Серед науковців, які аналізували сутність, зміст та особливості мотивації підприємницької діяльності, слід зазначити О. Акімову, Л. Проданову, О. Котляревського [1, с. 197]. У роботах Л. Божович, В. Ковальова, О. Леонтьєва, А. Маркової, В. Ляудіс суттєвий наголос робиться на полімотивованій діяльності; мотивацію як динамічний процес розглядають К. Ізард, І. Ільїн, А. Маслоу, М. Савчин; мотивацію як сукупність стимулів розглядають Д. Мазоха, Н. Опанасенко, Н. Юдіна

[2, с. 198]. Окремі аспекти мотивації підприємницької діяльності досліджувалися С. Гришаєвим, І. Мусаєляном, А. Чиріковою, Ю. Пачковським та ін. Значення мотивації підприємницької діяльності та чинники її розвитку з'ясовано в працях Л. Карамушки та Н. Худякової. Вивчення проблем мотиваційної сфери та закономірностей її формування в студентському віці представлено у дослідженнях В. Галузяка, І. Жадан, І. Зарубінської, К. Кальницької.

Юнацький максималізм, характерний для студентського віку, пов'язаний із бажанням зайнятися справою, в якій можна було би реалізувати набуті знання, природні задатки, побачити реальні результати своєї роботи, отримати від неї моральне задоволення та матеріальну винагороду. Студентський вік – час, коли особистість найбільше відкрита до укорінення стимулів і розвитку поведінкових компетенцій, необхідних для успішної підприємницької діяльності.

Аналізуючи зміст феномена підприємництва, слід наголосити на тому, що в сучасній економічній науці відсутня загальноприйнята теорія підприємництва, оскільки це явище є динамічним, мінливим залежно від специфіки історичних, економічних і соціокультурних умов та багатоаспектним: у ньому переплітаються психологічні, соціологічні, економічні, соціокультурні чинники. У сучасній науковій літературі превалюючими щодо розуміння підприємництва є такі підходи: підприємництво як діяльність особистості і як тип поведінки (діяльнісний та поведінковий підходи).

У рамках першого підходу підприємництво розглядається як особливий вид людської діяльності. Підприємницька діяльність порівнюється з іншими видами професійної діяльності. При цьому беруться до уваги їхні спільні ознаки, а також ті, що є специфічними саме для цього виду діяльності. Як і будь-яка діяльність людини – суб'єкта соціальної взаємодії – підприємницька діяльність має певну психологічну структуру, яка становить систему потреб, мотивів, цілей, предметів, процесу, дій, засобів (умов) досягнення цілей, результатів [3, с. 138].

Другий підхід розкриває підприємництво як одне з поведінкових формоутворень. Під підприємницькою поведінкою І. Андреева має на увазі послідовні вчинки людини, спрямовані на отримання суб'єктивних переваг від різниці між докладеними зусиллями та отриманим результатом у процесі набуття, зберігання матеріальних і духовних цінностей [3, с. 139].

Ю. Пачковський виділяє такі складники підприємницької поведінки, як:

- особлива чутливість до змін і прагнення щось змінити у своєму житті (елементи ініціативи);
- взяття на себе відповідальності за можливі невдачі і поразки, готовність ризикувати (елементи ризику);

- сприяння реалізації і використанню нових технологічних можливостей шляхом впровадження у життя винаходів та інновацій; організація або реорганізація соціально-економічних механізмів з метою вигідного використання наявних ресурсів і конкретних ситуацій (елемент новаторства);

- самостійність суджень для прийняття важливих рішень (елемент свободи);

- спрямованість на діяльне перетворення навколишнього світу, побудову нових відносин; вміння випереджати події і вести конкурентну боротьбу (елемент активності) [4, с. 103].

Вищезазначені складники підприємницької поведінки відображають сутність мотивів до підприємницької діяльності.

Тлумачення терміна «мотив» у сучасній науковій літературі різняться. Аналіз визначень терміна «мотив» засвідчує, що всі вони мають єдину сему: це складне психологічне утворення, усвідомлене спонукання людини до певної поведінки чи діяльності, пов'язаної з прагненням задовольнити свої потреби.

Н. Худякова визначила такі групи мотивів підприємницької діяльності:

- безпосередні мотиви (мотиви комерційного успіху; мотиви свободи і незалежності; мотиви ініціативи й активності; мотиви інноваційності та ризику);

- опосередковані мотиви (мотиви самореалізації; мотиви поваги і самоповаги; мотиви соціальних контактів і групової належності; мотиви вимушеності) [5, с. 253].

Отримання прибутку, тобто досягнення комерційного успіху, є основним мотивом, проте не є самоціллю. Первинне для підприємця – відчуття власної самості, шлях до незалежності і самореалізації. І гроші (як прибуток) – це критерій успіху, який є мірилом значимості для особистості підприємця, який самостверджується перед самим собою, і засобом досягнення соціального визнання з боку суспільства та посилення ділової репутації.

Успіх підприємницької діяльності багато в чому залежить від здібностей і таланту людини, яка нею займається. Значна кількість дослідників намагалася скласти уніфікований психологічний портрет підприємця, абстрагуючись від характерологічних особливостей особистості, формування яких залежить від сфери підприємництва (виробничої, комерційної, фінансової чи сфери послуг), його розміру (великий, середній, малий бізнес) чи напряму, пов'язаного з підприємницькою формою організації виробництва (управлінською діяльністю підприємства).

Так, на думку К. Макконнела і С. Брю, головною якістю особистості підприємця є підприємницький талант як особливий людський ресурс. Вони пов'язують мотивацію підприємницької діяль-

ності з виконанням чотирьох взаємопов'язаних функцій:

- готовність взяти на себе ініціативу об'єднати необхідні ресурси у виробничий процес;
- мати сміливість і здібність приймати рішення, що визначають напрям і характер майбутньої діяльності, нести за них відповідальність;
- бути новатором, готовим і здатним упроваджувати нові продукти на ринок споживачів, нові технології у виробництво;
- бути готовим до ризику, оскільки в умовах ринкової конкуренції підприємницький успіх і, як наслідок, прибуток абсолютно не гарантовані.

Основними соціально-психологічними характеристиками суб'єкта підприємницької діяльності є творчі здібності – схильність до інновацій, підприємливість, ініціативність; інтелектуальні здібності – гнучкість, широта мислення, аналітичні здібності; вольові та емоційні риси підприємця – рішучість, упевненість у своїх силах, прагнення до самостійності; комунікативні здібності.

Г. Шайхутдінова відзначає такі характеристики особистості підприємця:

- 1) характеристики лідерства: прагнення до самостійності, почуття перспективи, переконливості, наполегливості в досягненні поставлених цілей;
- 2) економічні характеристики: прагнення до придбання конкуруючих переваг, до примноження багатства, до інновацій;
- 3) соціальні характеристики: ініціативність, організаторський талант, ділова культура, вміння здійснювати організацію і реорганізацію соціально-економічних механізмів, готовність ризикувати;
- 4) фізичні характеристики та здібності: фізичне, психічне й емоційне здоров'я [1, с. 300].

Метою цієї роботи було визначення діагностичного комплексу дослідження мотивації до здійснення підприємницької діяльності. За результатами теоретичного аналізу виявлено, що мотивація індивіда до підприємницької діяльності залежить від ступеня прояву його мотивів, що спонукають до такого виду діяльності, та наявності й міри вираженості його характерологічних особливостей, притаманних підприємцям. З огляду на це, для створення такого комплексу доцільно використовувати методики, які дають можливість отримати дані щодо соціально-психологічних характеристик суб'єкта підприємницької діяльності та його мотивів до підприємницької діяльності: мотиву комерційного успіху, ризику, самореалізації, свободи і незалежності, інноваційності, вимушеності, поваги. Виходячи з цього, до діагностичного комплексу методик з вимірювання мотивації до здійснення підприємницької діяльності в студентському віці доцільно включити такі: «Мотиваційно-ціннісні орієнтації на підприємницьку діяльність» і «Діагностика

губристичної мотивації» К. Фоменко, методику діагностики спрямованості особистості Б. Басса, діагностику соціально-психологічних установок особистості в мотиваційній сфері О. Потьомкіної, методики М. Кубишкіної «МАС» та «Якорі кар'єри» Е. Шейна.

Методика «Мотиваційно-ціннісні орієнтації на підприємницьку діяльність» К. Фоменко передбачає опрацювання 70 тверджень, відповідно до яких респондент має оцінити міру власної згоди з кожним із них за шкалою від 1 до 5, де 1 бал відображає категоричне непогодження з висловлюванням, 5 – повну згоду. Результатом дослідження є визначення ступеня вираженості мотивів, які лежать в основі мотивації до підприємницької діяльності: комерційного успіху, свободи і самостійності, самореалізації, влади, вимушеності, самоствердження, інноваційності, ризику, глорістичного та афіліативного мотивів.

Метою методики «Діагностика губристичної мотивації» К. Фоменко є визначення загального рівня губристичної мотивації, а також її форм – прагнення до переваги (конструктивна форма) та прагнення до досконалості (неконструктивна форма). Структура методики включає три шкали. Перша з них відповідає тим ознакам поведінки та мотиваційної сфери індивіда, під час якої він виявляє прагнення до переваги, друга визначає прагнення до досконалості, третя – загальний рівень губристичної мотивації як суми прагнення до переваги та прагнення до досконалості.

Опитувальник складається з 18 тверджень і дає можливість респонденту встановити рівень власних прагнень до удосконалення. Досліджуваний оцінює, наскільки він вважає такі твердження правильними стосовно самого себе. При цьому використовується шкала від 1 до 5, де 1 бал відображає категоричне непогодження з висловлюванням, 5 – повну згоду. Десять із наведених тверджень становлять шкалу прагнення до досконалості, вісім – шкалу прагнення до переваги. Стан прагнень за такими шкалами передбачає градацію за трьома рівнями: низьким, середнім та високим. Рівень губристичної мотивації отримується сумою балів за вищезазначеними шкалами і визначається як низький, середній або високий. Ця методика дає можливість диференціювати досліджуваних за ступенем вираженості тієї чи іншої форми губристичної мотивації та встановлювати її загальний рівень.

Для визначення спрямованості особистості використана орієнтаційна анкета Б. Басса. Вона складається з 27 пунктів-суджень, кожне з яких передбачає три варіанти відповіді, що відповідають трьом видам спрямованості особистості:

- спрямованість на себе – орієнтація на пряму винагороду й задоволення, агресивність у досягненні статусу, владність, схильність до

суперництва, роздратованість, тривожність, інтровертованість;

– спрямованість на спілкування – прагнення за будь-яких умов підтримувати стосунки з людьми, орієнтація на спільну діяльність, на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в прихильності та емоційних стосунках з людьми;

– спрямованість на справу – зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на ділове співробітництво, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, яка корисна для досягнення загальної мети.

Респондент обирає дві відповіді з трьох, з них одна – найбільшою мірою відображає його думку чи відповідає реальності, друга – найбільш віддалена від його думки чи найменше відповідає реальності.

Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційній сфері О. Потьомкіної має на меті виявлення ступеня вираження соціально-психологічних, ціннісно-мотиваційних установок, спрямованих на: «альтруїзм – егоїзм», «процес – результат», «свободу – владу», «працю – гроші». Методика включає 80 запитань, на які респонденти обирають стверджувальну або заперечну відповідь. Значення по шкалах означають важливість для людини кожного з мотивів, ступінь вираженості яких визначається. При цьому вагомим є не лише найбільше значення як таке, а й те, як отримані значення співвідносяться між собою.

Для визначення провідних мотивів, вивчення системи ціннісних орієнтацій студентів, їх соціальних установок стосовно кар'єри і роботи загалом використана методика «Якорі кар'єри» Е. Шейна. На думку автора, кар'єрні орієнтації виникають під час соціалізації. Для особистості процес соціалізації найбільш гостро постає в період студентського віку – часу розвитку професійної мотивації.

За допомогою тесту виявляються такі кар'єрні орієнтації, як професійна компетентність, менеджмент, автономія, стабільність, служіння, інтеграція стилів життя, підприємництво. Респонденту пропонується 41 твердження і шкала відповідей від 1 до 10. 21 твердження передбачає виявлення ступеня його важливості, де 1 відображає його абсолютну неважливість, 10 – виняткову важливість. Робота з 19 твердженнями передбачає виявлення ступеня згоди з ним: 1 бал відображає категоричне непогодження з висловлюванням, 10 – повну згоду.

Для виявлення прагнення (мотивації) студентів на досягнення цілей, прагнення до суперництва (азартності) та соціального престижу використано методику автора-розробника М. Кубишкіної «МАС». Методика складається із 36 пунктів, які утворюють три шкали: «прагнення до соціального

престижу», «прагнення до суперництва», «прагнення до досягнення мети». Респондент обирає один із запропонованих варіантів відповідей: «Ніколи», «Часто», «Дуже часто». Підрахунок здійснюється за кожною шкалою. Рівень вираженості того чи іншого прагнення визначається сумою балів за кожною із шкал: чим більша сума, тим більше виражена мотивація.

Висновки. Феномен мотивації підприємницької діяльності розглядається в наукових дослідженнях як зарубіжних, так і українських авторів. У них розкривається сутність, зміст та особливості мотивації підприємницької діяльності як такої, значення мотивації підприємницької діяльності та чинники її розвитку, вивчаються проблеми мотиваційної сфери. Натомість питання психологічних особливостей мотивації підприємницької діяльності, закономірностей її формування в студентському віці не описане.

Сучасні підходи до розуміння поняття «підприємництво» – діяльнісний та поведінковий – належать до площини соціально-психологічних знань. З одного боку, підприємницька діяльність має певну психологічну структуру, яка становить систему потреб, мотивів, цілей, предметів, процесу, дій, засобів (умов) досягнення цілей, результатів. З іншого – вона передбачає певні поведінкові шаблони, спричинені характерологічними особливостями особистості.

Теоретико-методологічний аналіз наукових досліджень підприємницької діяльності дав змогу визначити, що мотивація підприємницької діяльності включає сукупність мотивів, що її спонукають, і здібності та індивідуальні характеристики особистості. Виходячи з цього, для визначення психологічних особливостей мотивації підприємницької діяльності в студентському віці оптимальним є використання методик, спрямованих на дослідження здібностей і характеристик особистості, її мотиваційно-ціннісних орієнтацій, соціально-психологічних установок.

Перспектива дослідження становить застосування вищезазначеного комплексу методик з вимірювання мотивації до здійснення підприємницької діяльності у студентів різних спеціальностей та різних рівнів освіти.

Література:

1. Лугова В.М., Ермоленко О.А. Соціально-психологічні аспекти мотивації підприємницької діяльності. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 296–301.
2. Іллін Є.П. Мотивація і мотиви / переклад з російської мови, передмова та примітки Т.В. Тадеєвої. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 512 с.
3. Креденцер О.В. Основні підходи до розуміння сутності феномена підприємництва. *Вісник*

- Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. Київ : Політехніка, 2005. № 3. Ч. 1. С. 133–140.
4. Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва : навчальний посібник. Львів : Плай, 2001. 276 с.
5. Худякова Н.Ю. Факторна структура мотивації підприємницької діяльності. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / ред. С.Д. Максименко. Київ : Главник, 2005. Вип. 26. Т. 4. С. 250–254.
-

Vietrova N. V. Scientific approaches to research motivation of entrepreneurship in student age

In the period of entrepreneurial activity revival in Ukraine as a necessary condition for economic growth, the development of young aged students' entrepreneurship plays an important role. The motivation of a students' entrepreneurial activity has its own psychological characteristics, which are related to the specific properties of this socio-psychological and age category.

Analysis of the content of the concept of "entrepreneurship" has showed the lack of its commonly accepted definition. The essence of approaches to understanding entrepreneurship lies in its interpreting as an individual's activity and as a type of their behavior. Within the framework of the business approach, entrepreneurial activity has a certain psychological structure that constitutes a system of needs, motives, goals, objects, a process, actions, means of achieving goals, results. The behavioral approach reveals entrepreneurship as one of the behavioral formations – entrepreneurial behavior that has certain components.

Motivation of entrepreneurial activity includes a set of motives that encourage it and the character traits of the entrepreneur's personality, caused by the nature of the entrepreneurial activity. On this basis, in order to determine the psychological peculiarities of entrepreneurial activity motivation at the student's age, there is a need to measure the degree of entrepreneurial activity motives expression in the student's personality and the abilities and characteristics inherent to entrepreneurs. The research describes the techniques by K. Fomenko "Motivational and value orientations for entrepreneurial activity" and "Diagnosis of hubristic motivation", the technique of personality orientation diagnostics by B. Bass, diagnostics of individual's social and psychological attitudes in the motivational sphere by O. Potyomkina, "Careers Anchors" by E. Shane and M. Kubishkina's "Excitement motivation".

Key words: motivation, entrepreneurship, youth, students, motive, motivation of entrepreneurial activity.